

UOT 821.512.162+ 351.751.6

Könül Bağirova,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı ş.,İstiqlaliyyət küç.26.
e-mail: bagirova.konul@yahoo.com

AZƏR BUZOVNALI YARADICILIĞINDAN NÜMUNƏLƏR DÖVRÜ MƏTBUAT SƏHİFƏLƏRİNDƏ

Açar sözlər: *dövrü mətbuat, satira, məcmuə, əlyazma*

XX əsrin əvvəllərində bir sıra proseslərin tüğyan etdiyi bir dövrdə yaradıcılıq nümunələrini, fəaliyyətlərini dövrü mətbuat səhifələrində nəşr etdirməyə müvəffəq olan şair və yazıçılarımız yaşadıkları mühitin aynası kimi ictimai-siyasi prosesləri cəmiyyətə təbliğ edirdilər. Mətbu orqan səhifələrində təkcə Azərbaycanın sosial-siyasi, mənəvi-psixoloji həyatı deyil, həmçinin bütövlükdə Qafqazın, Yaxın və Orta Şərqi ümumi mənzərəsi canlandırıldı. 1906-cı ildən fəaliyyətə başlayan və digər mətbu orqanlara öncüllük edən "Molla Nəsrəddin" jurnalının təsiri altında Azərbaycanda "Bəhlül" (1907), "Zənbur" (1909-1919), "Lək-lək" (1914), "Tuti" (1914-1917), "Məzəli" (1914-1915), "Babayi-Əmir" (1915-1916), "Şeypur" (1918-1919), "Məşəl" (1919-1920) və s. kimi satirik dərgilər dərc olunurdu. İctimai satira vasitəsilə mövcud cəmiyyəti yeniləşdirmək, məmləkəti irəli aparmaq ideyalarını önə çəkən şair və yazıçılar yaradıcılıq fəaliyyətləri ilə dövrün nəbzini tutaraq əsas proseslər fonunda çıxış edirdilər.

Dövrün görkəmli ziyalılarının yaradıcılıq nümunələrinin nəşr olunduğu jurnallarda mütəmadi olaraq Azər Buzovnalının da müxtəlif məzmunlu yazıları, eləcə də Şərqi ədəbiyyatından tərcümələri çap edilmişdir. Şair müəyyən zaman çərçivəsində dövrü mətbuatda ayrı-ayrı imzalarla qələmini sınımış, satirik əsərləri ilə çıxış etmişdir. Bu mənada Azər Buzovnalının arxivindəki materiallar arasında rus dilində makina yazısı ilə şairin özünün tərtib etdiyi "Türk şairi Azər Məcid oğlu İmaməliyev" adlı qısa tərcümeyi-halında bir sıra məlumatlarla yanaşı onun hansı mətbu orqanlarda fəal iştirak etməsi haqqında məlumatı da maraqlıdır. Burada şairin 1870-ci ildə Buzovnada anadan olması, gənc yaşlarından Şərqi ədəbiyyatına böyük maraq göstərməsi və buna görə Şərqi poetikasının incəliklərinə vafiq olmaq üçün türk, fars, ərəb dillərini mükəmməl öyrənməsi haqqında məlumat verilir. Tərcümeyi-halda Məşədi Azərin Dağıstanda yaşadığı illərdə ikisinfli rus məktəbində təhsil alması, ilk şeirlərini yazmağa başlaması qeyd olunur. Bundan başqa, onun "İrşad", "Səda", "Sədayi-həqq", "İttifaq", "Dirilik", "Babayi-Əmir", "Zənbur", "Şərqi qadını", "Oktyabr alovları" adlı qəzet və jurnallarda müxtəlif səpkili şeirlərinin dərc olunduğu göstərilir. Sonda şairin "Həmvətənlərim" kitabının xüsusi dövlət müəsisələri tərəfindən icazə ilə nəşr olunduğu bildirilir. Həmçinin "türk sovskolalarında" pedaqoq kimi fəaliyyətindən də danışılır (1).

Azər Buzovnalı tərcümeyi-halın sonuna ayrı-ayrı məcmuələrdə müxtəlif illərdə fərqli təxəllüslərlə qələmə aldığı əsərlərinin siyahısını da əlavə etmişdir: "İnqilabdan əvvəl mən lirik-inqilabi ruhlu şeirlərimlə 1905-ci ildə "İrşad", 1906-cı ildə "Təzə həyat", 1907-1908-ci illərdə "İttifaq", 1908-1909-cu illərdə "Səda", "Sədayi-həqq" qəzetlərində, 1909-cu ildə

“Zənbur”, 1910-cu ildə “Dirilik”, “Babayi-Əmir” jurnallarında, 1914-15-ci illərdə “Bəsirət” qəzetində, 1922-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında müxtəlif ləqəblər və yaxud

öz adımla çıxış etmişəm. İnqilabdan sonra “İnqilab alovları”, “Şərq qadını” jurnallarında əsərlərimi “Azər” imzası ilə dərc etdirmişəm. Bu məcmuələrdə şeirlərim və portretim yer almışdır. Mənim əməyimin həqiqiliyinə əmin olmaq üçün adları qeyd olunan qəzet və jurnalların surətlərini arxivdən tələb edə bilərsiniz” (1).

1909-1919-cu illərdə Bakıda "Molla Nəsrəddin" jurnalının təsiri ilə nəşr edilən “Zənbur” həftəlik illustrasiyalı satira jurnalında mədəniyyət məsələlərindən bəhs olunur, ikiüzlülər, dini fanatizm əleyhinə yönəlmiş mövzular müxtəlif səpkili yazılarla ifşa olunur, həmçinin sosial quruluşun bütün qüsurlu və pis cəhətlərini ortaya çıxaran satirik rəsmlərə də geniş yer verilirdi.

Şairin 1909-cu ildə “Zənbur” qəzetinin 30-cu nömrəsində “Getdi əlimdən” rədifli mənzuməsi dərc olunmuşdur:

Fəryad, fəqan izzəti-şan getdi əlimdən,
Eyvah! O cəlalim nə yəman getdi əlimdən (2, s.6-7).

“Mədəlinin axırıncı nohəsi” başlıqlı mənzumədə əlindən cah-cəlal, hökmranlıq getmiş birisinin acı naləsi şairin satira qələmi ilə ifşa olunur. Dünyanın naz-nemətlərindən məhrum olmuş keçmiş taxt-tac sahibinin fəryad dolu iniltiləri şairin usta qələmiylə tərənnüm olunur:

Hər gündə baxırdın nə qədər mahi-liqaya,
Dövrəmdə neçə növrəs uşaq payəbəpayə.
Əfsus mənim işrətimə yetdi nəhayə,
Düşdüm nə yəman dərdə nə biqayə bəlayə (2. s.6-7).

1915-ci il 21 apreldən 1916-cı il 17 oktyabradək Bakıda cəmi 65 nömrəsi nəşr edilən “Babayi-Əmir” jurnalının səhifələrində müxtəlif yazılara xüsusən də şeirlərə yer verilirdi. Dövrün məşhur ziyalıları, o cümlədən M.S.Ordubadi, Ə.Nəzmi, S.Hüseyn, Ə.Vahid, Ə.Müznib, C.Cabbarlı və başqaları felyeton, satirik şeirlərdən istifadə edərək dövrün nəbzini tutmağa çalışırdılar. Müxtəlif ədəbi ictimai məsələlərin yer aldığı jurnalın səhifələrində Azər Buzovnalının da yaradıcılıq nümunələri nəşr olunurdu.

“Babayi-Əmir” jurnalının 1915-ci ildə çıxan ayrı-ayrı saylarında Azər Buzovnalı “Azər Əyyar” imzası ilə müxtəlif məzmunlu şeirlərlə çıxış etmişdir. Müqəddəs Ramazan ayının gəlişini tərənnüm edən şair sevincli bayram əhval ruhiyyəsini oxucusuna şərh edərək, müxtəlif təamlarla dolu bayram süfrəsini tərənnüm etmişdir:

Ay dolanub, keçdi il,
Mahi-Rəmazan gəlir.
Paxlalı, lobyalı aş,
Yağlı fisincan gəlir (3, s.5).

Azər Buzovnalı təmtəraqlı iftar süfrəsindən bəhs edərkən yalançı, fırıldaq din adamlarını da unutmur, kasıbların bayram süfrəsinin çatışmayan nemətlərinin “İftari-dövlətlidə” olduğunu sətiraltı mənalarla diqqətə çatdırır:

Bəh, bəh əcəb nəşəli
Aydır orucluq ayı,
Molla, seyid, rövzəxan,
İftarə hər an gəlir.
Kef çəkəcək mollalar
İftari-dövlətlidə;
Sanki orucluqda kim
Onlarə iman gəlir (3, s.5).

Şair “dövlətli” və “kasıb” süfrəsini qarşılaşdıraraq naz nemətin kasad olduğu fəqir süfrəsinin kamil imanını önə çəkir, mənəviyyatı kasıb zənginləri satıra atəşinə tutur:

Çəkmə qəm, ey millətin
Başçısı! Miskinlərə
Lütfilə bu aydə
Naləvü əfqan gəlir.
İftarə tapmaz çörək,
Qapı-qapı gəşt edər
Qovmağə onları də,
Qapiyə dərban gəlir (3, s.5).

Sonda şair özünə xitabən bu misraları qələmə alır:

Sən də, ey Azər, bu ay
Tərk eylə əyyarlığı
Zahid olub düş çölə,
Dərdinə dərman gəlir (3, s.5).

Azər Buzovnalının “Babayi-Əmir” jurnalının növbəti 3 sayılı buraxılışında “Aşna saxlayan müsəlmanlara” adlı şeiri nəşr olunmuşdur. Satirik üslubda, mizahi bir dillə qələmə alınan şeirdə “ər”in “arvad”a xəyanəti ifşa olunur, ümumilikdə ailə-məişət problemlərinə toxunulur:

Gündə dədəni min cürə fəhş ilə yad edər,
Ah səndəki arvad.
Aşnandı cəvab heç nə demə, ey evi bərbad,
Demə ona heç zad.
Dinmə ki gedər yoxsə qalarsan tək, amandır,
Çünki sənə candır.
Xərclə pulunu, xərcləməsən çoxlu ziyandır,
Halin də imandır.
Ver yüzlüyünü “Mariya” ya ta ki ola xəndan,
Məsrürü şadan.
Ətfalın əgər ölsə də xanəndə acından,
Heç olma pərişan.
Külfətin üçün çəkmə əbəs dərdü məlamət;
Qoy o çəkə zillət (4, s.3).

Şair təəssüf hissi ilə hədəfini “Mariya”lara pul xərcləməklə ittiham edir, sonda yenə də öz ailəsinə qayıdacağını unutmamağı tövsiyə edərək acı reallığı ona çatdırmağa çalışır:

Bir də görəcəksən ki o aşnan odu getdi,
Gözdən də həm itdi.
Var-yoxun hamu getdi, işin cümləsi bitdi,
Gör sonra nə etdi.
Məcburən o dəmdə sən əl açıb dilənərsən,
Xəlpə baş əyərsən.
Keçmiş gününü yadə salub ah çəkərsən,
Həm nalə edərsən.
Göz yaşı tökərsən, ah, vay edərsən.
Axirdə bu bəlli çərləyüb ölərsən (4, s.3).

Onun 1916-cı ildə “Babayi-Əmir” jurnalında (4, s.8) maarifçiliyi, elmi, təhsili təbliğ edən “Zərərdir” adlı şeiri də çap olunmuşdur. Şair ifşaedici ifadələrlə məktəbə, yeni təhsil üsuluna qarşı sərt, mühafizəkar mövqe tutanları tənqid edir. Azər Buzovnalının eyhamlı mənalarla zəngin olan şeirində sabiranə ruh duyulur:

Məktəb sözü heç söyləmə imanə zərərdir,
Get-get a kişi! Çünki müsəlmanə zərərdir.

Ye bozbaşı, ört yorganı, yat ordəcə rahat,
Nə kar kadırsən çəkəsən qeyrəti-millət,
Bu beş gün olan dəhrdə et eyşlə işrət.

Bir bax ki, danışdıqlərin hər yanə zərərdir,
Məktəb sözü də cümlə müsəlmanə zərərdir (4, s.8).

Maarifpərvər şair qız övladını təhsildən yayındıran, qadını elmi-ictimai həyatda öndə görə bilməyən nadanlara üzünü tutaraq, cəmiyyəti narahat edən bir çox problemləri əks etdirir, elmə çağırışı, maarifçiliyi, qadın azadlığını, milli dəyərləri önə çəkir:

Nahəq deyilir qız uşağı məktəbə getsin,
Yaxud oradə elm oxuyub mətləbə yetsin!
Xaliq bu cürə şəxsləri dərbədər etsin.
Bu sözlər ilə dinimiz az qaldı ki, bitsin.

Gəl böylə demə, evdə Tükəzbanə zərərdir,
Rəd ol buradən böylə söz imanə zərərdir (4, s.8).

Azər Buzovnalı elm, tərəqqi carçısı olaraq qız ilə oğlan arasında qoyulmuş fərqin yanlışlığını izah etmişdir. Şair bilavasitə gənclərin təlim-tərbiyəsi, onların savadlanması ilə

müntəzəm məşğul olmuş, yeni üsullu məktəblərdə dərs deyərək, yüksək təhsilin, dünyagörüşünün, savadın cəmiyyətin hər bir fərdinin ehtiyac dairəsində olduğunu çatdırmağa çalışmışdır:

Çox söylədiniz ki, gərək oğlanı oxutmaq,
Gic sözlərə axır qulaq asdim də bən axmaq,
Pul tökdüm oxutdum Səmədi bən dəli, sarsaq.
İndi qurtarub bilməyür heç bənlə danışmaq.
“Net”, “Yestdü” sözü bunlar imanə zərərdir,
Məktəb dediyin həm qızə, oğlanə zərərdir (4, s.8).

Qeyd etmək lazımdır ki, şairin adı çəkilən mətbuat orqanlarında çap olunan əsərlərinə arxivində təsadüf olunmur.

Azər Buzovnalı “İttifaq” qəzetinin də yazarlarından olmuşdur. Qəzetin 1909-cu il buraxılışlarında ardıcıl olaraq şairin “Hürriyyəti-Hüseyniyyə” felyetonu “Azər Petrovski, Dağıstan” imzası ilə çap olunmuşdur. Felyetonun dərci qəzetin 1909-cu il 12 yanvar buraxılışından başlanılır və 15-ci sayında bitir. Qəzetin tarixindən və şairin imzasında Dağıstanın qeyd edilməsindən məlum olur ki, Azər Buzovnalı qürbətdə olduğu vaxtlarda da Azərbaycan ədəbi mühitindən və mətbuatından kənar qalmamışdır.

Dövrü mətbuatda nəşr olunan qəzəllərindən, əlyazmalardakı avtoqraf imzalarından məlum olur ki, şair Azərbaycan türkcəsindəki qəzəllərində “Azər”, farsca qəzəllərində “Rüfət”, mərsiyələrində isə “Xosrovi” təxəllüslərindən istifadə etmişdir. Tədqiqatçı Ağarəfi Zeynalzadə Azər Buzovnalının həyat və fəaliyyətindən bəhs edərkən “Xosrovi” təxəllüsünün həm də ədibin adı olduğunu göstərmişdir (5, s.276). Lakin araşdırma boyunca müraciət etdiyimiz əlyazma qaynaqlarında, dövrü mətbuatda və şairin tərcümeyi-hal sənədlərində bu haqda hər hansı bir məlumat rast gəlmədik.

Azər Buzovnalının zəngin ədəbi irsi və ictimai fəaliyyəti göstərir ki, o, dövrünün mütərəqqi, vətənpərvər ziyalıları kimi ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, təhsilimizin tərəqqisi yolunda usanmadan mücadilə etmişdir. Mürəkkəb, tez-tez dəyişən proseslər axarında yaşayan şair bir vətəndaş və xalqın, vətənin taleyini düşünən ziyalı kimi üzərinə düşən vəzifənin məsuliyyətinin yükünü hiss edirdi.

Ədəbiyyat:

1. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Buzovnalı A. Fond 12, sax. vah. 5
2. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. “Zənbur” qəzeti. Bakı: 1909, 2 oktyabr, №30.
3. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. “Babayi-Əmir” qəzeti, Bakı: 1915, 24 iyun, №10.
4. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. “Babayi-Əmir” qəzeti, Bakı: 1915, 29 iyul, №15.
5. Məşədi Azər. Seçilmiş əsərləri. Tərtibçi: R. Azərsoylu-İmaməliyev. Bakı: Boz oğuz-Nicat, 1996, 279 s.

Кёнуль Багирова

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОБРАЗЦЫ ТВОРЧЕСТВА АЗЕРА БУЗОВНАЛЫ НА СТРАНИЦАХ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

Резюме

В начале XX века, в период развития стремительных и беспокойных исторических событий, литературные деятели Азербайджана продолжали публикацию своих произведений, как зеркало отражающих среду, в которой они жили, на страницах периодической печати. Этим поэты и писатели того времени привлекали внимание общественности к происходящим социально-политическим процессам. Труды видных представителей интеллигенции публиковались во многих журналах.

Произведения разного содержания поэта, Азера Бuzовналы, его литературные переводы, сатирические произведения также публиковались в периодической печати. Поэт публиковался под разными псевдонимами. Первые его лирическо-революционные стихи были опубликованы в 1905 году в газетах «Иршад», 1906 году в «Тезе Хаят», в 1907-1908 годах в газете «Иттифак», в 1908-1909 годах в «Сада», «Садаи-хакк». Позже его произведения были изданы в 1909 году в журналах «Занбур», в 1910 году в «Дирилик», «Бабайи-Амир», в 1914-15 годах в газете «Басират», а в 1922 году в журнале «Молла Насреддин» или под псевдонимом, или же под личной подписью. В статье также приводятся цитаты из произведений поэта с редирами «Зерердир» (Пагубно), «Гелир» (Прибывает), «Гетди елимден» (Потерял).

Ключевые слова: *периодическая печать, сатира, коллекция, рукопись.*

Kyonul Baqirova

AZER BUZOVNALI'S CREATIVE SAMPLES IN THE PAGES OF THE PERIODICAL PRESS

Summary

At a time of turbulent processes in the early 20th century, our poets and writers, who managed to publish their works and activities in the pages of the periodical press, promoted socio-political processes as a mirror of their environment. Azer Buzovnali's works with various contents, as well as translations from Oriental literature were regularly published in magazines and journals in which the works of prominent intellectuals of the period were published. Within a certain period of time, the poet used to publish his various works, including satirical ones under different pen names in periodical press.

Azer Buzovnali's lyrical-revolutionary poems were published in "Irshad" in 1905, in "Taza hayat" in 1906, in "Ittifaq" in 1907-1908, in "Sada" and "Sadayi-haqq" newspapers in 1908-1909, in "Zanbur" in 1909, in "Dirilik", "Babayi-Amir" magazines in 1910, in the newspaper "Basirat" during 1914-15 years, and finally in "Molla Nasreddin" magazine in 1922 under various pen names or with his own name. The article quotes the poet's works with the radifs "Harmful", "Coming", "Flown past in a wink".

Keywords: *periodical press, satire, collection, manuscript.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 11.03.2021

Çapa qəbul olunma tarixi: 15.04.2021

Filologiya elmləri doktoru Nailə Səmədova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.